

Tomsits Abigél

Terepen innen és túl

Egy gambiai terepmunka személyes tapasztalatai

„Basse Santa Su.¹ Körülbelül 40 fok van, nem tudom, hogy a páratartalom mennyi lehet, de ha izzadságcseppekben mérnénk, akkor körülbelül 1 csepp/másodperc. A nap pedig úgy éget, hogy gőzölgő fejjel rögvest a földbe olvadok. Mégis hihetetlen öröm, hogy itt vagyok.”

Atkelünk a Gambia folyón, hogy találjunk egy kisebb, homogén falut a part túloldalán, s letelepedhessünk náluk pár hétig. Gondoltuk, minél kisebb a közösség, annál beláthatóbb – ami nem árthat, hiszen ez lesz az első klasszikus terepünk. De, miután megtaláljuk, mi lesz, nem tudom – minél közelebb kerülünk célunkhoz, annál bizonytalnabb vagyok, mit is keresünk pontosan...

Már a városban mindenki kérdezte: hogy hívnak bennünket, honnan jöttünk, s miért jöttünk éppen ide – így volt ez a csónakon is, mely a folyó északi partjára vitt. Összeismerkedtünk Momoduval, egy erdészszel, akinek rendkívül elbűvölő természete van és nagyon jó angol tudása. Elmeséltük neki, kik vagyunk, s milyen szándékkal érkeztünk. Rögtön mondta, hogy Draman ideális lehet a számunkra: egy serahuli falu, kedves, becsületes, vendégszerető emberek lakják, nézzük meg, ő

elkísér bennünket. Úgy kezdődött az egész, mint egy mese, ahol a narrátorunk a valóság egy másik dimenzióját tárja fel előttünk.²

Rengeteg tudományos értekezés szól a világ különböző részein kutatót népcsoportokról, terepmunkákról,³ ám, hogy ezt a kutató emberileg, szubjektíven hogyan éli meg, az esetek többségében nem kerül nyilvánosságra. A személyes élmények inkább háttérbe kerülnek, ami talán érthető, hiszen a természettudomány célja az objektív tényfeltárás. Általában a kutatások eredményei kerülnek felszínre, de, hogy ezeket ki interpretálja, s miért úgy, s milyen folyamat szülte értelmezéseit, azt már nem tudjuk. Mégis, az adott kutatás következtetéseit néhány esetben abszolút igazságnak könyveljük el. Csak a 'közvetítő' benyomásai alapján tudunk informálódni, mely által már eleve esetleges tévhitben élünk, s ezek az írások akarva-akaratlanul meghatározzák a további értekezések feltételeit.

Jelen tanulmány egy öt hetes gambiai terepmunkát kíván ismertetni, annak folyamatát s tényezőit, melybe a kutató szubjektív explicit tapasztalata éppúgy beletartozik, mint egy tudományos végeredmény – hiszen utóbbi az előbbire épül.

Azt is látnunk kell, hogy a terepen eltöltött idő nem feltétlenül a kutatót közösséghez visz közelebb. Másfelől, azt az utat, mely-

Gambia és szomszédai

nek során a tapasztalatok következtetéseké forrják ki magukat, tanulságos lehet végigkövetni. Ahogy Firth jegyezte meg: „az antropológus és az embercsoport viszonyának leírása tanúskodik az eredmény természetéről” (idézi Geertz 2001:406).

Ezen esszé a kutató szemszögéből kívánja ismertetni egy terepmunka különböző stádiumait, képet próbálva festeni arról, hogyan azonosul a vendéglátó közeggel egy idegen, milyen nehézségei akadnak, majd hogyan kerül közelebb a kutatott közösséghez, önmagához, illetve magához az antropológiához, mint tudományhoz. Továbbá a szerző fel kívánja tární, hogy ebben a folyamatos ingadozásban, ahol a kutató hol a csoporton belül érzi magát, hol azon kívül, mire elég öt hét terepmunka az antropológiai értekezés szempontjából, s mennyire lehetünk bizonyosak a 'látottakban'. „Vajon az egyes elemzések valóban azt tükrözik-e, amit a bennszülöttek „valóban” gondoltak, vagy ezek csupán okos, logikailag egyenértékű, ám lényegükben eltérő utánezatai-e annak, amire gondolnak” (Geertz 2001:203).

Szeretném bemutatni, hogy mi is történik egy terepmunka során, mely nemcsak tudományos adatok és tények halmazának megismerésében merül ki. Feltételezésem szerint, egy terepkutatás ideje alatt nem csak a közösség vonásai körvonalazódnak, hanem a kutató saját antropológiája is.

Mindeközben be kívánom mutatni azokat a közösségről szerzett konkrét ismereteket, melyeket ottlétünk során szereztünk – tehát a terepmunkánk teljes lenyomatát kísérlem meg bemutatni.

„Miután leszálltunk a buszról, egy élénk színekben vibráló szavannás táj tárulkozott fel előttünk, és egy falu, melynek mélyzöld színű táblája tudatta velünk, hogy megérkeztünk Dramanba. Volt egy kút a falu elején, melynél tarka ruhájú nők mostak, óriási volt a zsvaj. Ennek háttérében vályogkunyhók csoportjai álltak. Momodu motorral jött, előbb érkezett, mint mi, s üldögélve várt minket egy fa árnyékában. Tekintetéből jóindulat és segítőkészség áradt - ettől a pillanattól kezdve éreztük, hogy ő lesz a közvetítő a falu és közöttünk.

A vörös homokos főútról körülbelül kétszáz métert kellett sétálni, hogy elérjük az első házat, közben a víz felől hallatszó hangok szép lassan elcsitultak. Rengeteg gyerek szaladt felénk, megfogták kezünket, ruhánkat, bőrünket simogatták, fehérségünkkel nem tudtak mit kezdeni. Távolabbról több vizsgáló szempár tekintete pásztázott, Momodu pedig közben elvezetett bennünket a falufőnök házába. (...)

Megdöbentő volt. Ekkor realizáltuk, az ámuló tömegben, hogy mennyire más világba csöppentünk – ilyen távol még sose voltunk saját kultúránktól.”

Hába olvas egy terepre készülő antropológus különböző kutatásokról, nagyrészt csak más, már terepet megjárt kutatók tapasztalatainak tudományos eredményét ismerheti meg. Természetesen akad kivétel (Campbell: 1995, Smith-Bowen: 1956, Chagnon: 2005), melyben felszínre kerülnek a személyes gondolatok, benyomások is, ám ezek nem reflektálnak önmagukra, nem helyezik el magukat a kutatás fázisaiban, mintegy naplószerűen végigkövetik ottlétüket.

Hogy mit él át az antropológus egy teljesen idegen közösségben, melynek alappilléreit más vizek mossák, csak akkor tudhatja meg, ha személyesen éli át a víz hullámainak arcul csapásait. S erre talán fel sem lehet készülni. A híd, mely összeköt két kultúrát, nagyon hosszú, de még ez is csak egy átmeneti szakasz, mely után tekervényes út visz bennünket a beilleszkedéshez, az elfogadáshoz illetve az elfogadtatáshoz, s a megismeréshez.

Ha pedig az ember még nem is hallott a kulturális-⁴ illetve az élet-sokkról,⁵ mondhatni kettősen kell feldolgoznia a kezdeti nehézségeket. Le kell gyűrnie a különbségek okozta feszültségeket, s meg kell emészteni, hogy az új környezetben miért is érezhetjük magunkat ennyire frusztráltak – hiába a mi választásunk volt, hogy idejövünk, mégis most szembesülünk vele, hogy hova érkezünk. Amikor egy elképzelt világ valósággá válik, nekünk is át kell lépni egy határt.

Lelkes kezdőként feltételezhető, hogy ismertek az antropológiai kutatás módszerei, adott az elszántság, és a kutatás lendületét ezek után semmi sem hagyhatja elapadni. Ekkor esünk a naivitás vermébe. Lassanként kiderül, hogy nem vettük számításba a fizikai környezet okozta átállás nehézségeit (életsokk): a monoton táplálkozást, az állandó hőséget, a bogaraktól és rágcsálóktól hangos éjszakákat. És a kulturális különbségek is egyre inkább velünkig hatolnak: világossá válik, hogy az eddig alapvető emberi szükségletnek vélt privátszféra például csupán nyugati világunk 'vívmánya', s az ezáltal okozott különbségek egyensúlyba helyezése bizony nem egy pillanatba vagy egy elhatározásba kerül.

Tehát a terepmunka első fázisa az átállás időszaka, a másságok megtapasztalása, és feldolgozása – egy más kulturális háttérrel rendelkező kutatónak újjá kell születni újdonsült otthonában, le kell vetkőznie addigi szokásait, elveit, s azonosulnia kell választott közössége életvitelével, normarendszerével.

„Ez a harmadik napunk Dramanban. Eleinte még az újdonságok különlegességgel hatottak, és elvarázsoltak, ám mára valahogy egyre inkább nő bennem valamiféle feszültség. Talán most tudatosul bennem, hogy mennyire más világba csöppentem, s hogy távol vagyok otthonomtól illetve, hogy most ez az otthonom!

A falubeliek – szó se róla – végtelenül barátságosak, talán éppen ez a baj, hogy végtelenül... A szobánkba minden érdeklődő sza-

bad bejárást enged meg magának, mi pedig egyre csak hátrálunk: az első napokban az elülső gangon üldögéltünk, aztán a szobánkban, majd ma már a hátsó teraszon találtuk magunkat. Különös, hogy sosem vagyunk egyedül. Amikor naplót írok, akkor is mindig vigyáz rám valaki, most éppen Osman. Lehet, hogy itt nem szokás magányba húzódni, s úgy érzik, az az illő, ha valaki mindig megosztja velünk társaságát.

Érdekes megfigyelni, ahogy egymáshoz menekülünk Lillával,⁶ vagy ahogy eszeveszetten körmölünk ártatlan naplónkba. Szinte rögeszménkké vált ez az elmúlt estéken (...)

Hatalmas kommunikációs szakadékot vélek felfedezni, mely nem csupán a konkrét nyelvi nehézségekből fakad. Az ismerkedést mind az emberekkel, mind a közeggel ez nagyban lassítja. Átgondolatlan döntés volt öt hétre egy olyan faluba jönni, ahol iskola híján nem beszélnek angolul (bár Gambia hivatalos nyelve az angol), hiszen ennyi idő nem is lesz elég, hogy egy nyelvi húrton pendüljünk a falubeliekkel. Egy mindentől távoli, izolált falut kerestünk, s most itt vagyunk – be kell vallanom, nehéz beleszokni az itteni életbe, s ez váratlanul ért. (...)

Lillával reggelente átmegyünk a szomszéd faluba, Chamoiba kenyérért. Persze inkább kiszakadásra vágyunk, mint ennyivalóra. Bezártság-érzetünket napi nyolc kilométer gyaloglással enyhítjük... Valószínűleg, mivel nagyvárosban nőttünk fel, ezt az újabb tényezőt: a picinyke kis falunkhoz való földrajzi kötöttséget is nehezen viseljük. (...)

Délután elmentünk sétálni a szavanna erdejébe. Míg a faluból kiértünk, körülbelül tizenötven megkérdezték, hogy: „Antelemine?” – vagyis, hogy hova megyünk. Egyfelől zavarónak éreztük faggatódzásukat, másfelől sok mindent le lehet szűrni abból, hogy mindenki ezt kérdezi tőlünk. Bizonyára kedvességük és kíváncsiságuk sarkallja őket arra, hogy szóba elegyedjenek velünk, és talán féltenek is minket, s tudni akarják hollétünket. Kettős érzések ezek. A privát énemnek sok ez az érdeklődés, ám mint 'antropológusnak' nagyon megtisztelő és kedvező.

Sétánk során leültünk egy gyönyörű, zöldellő tisztásra, csendben voltunk, és valósággal éreztük, ahogy a feszültség elillant belőlünk – végre magunkban voltunk.

Ráeszméltunk, hogy az elmúlt napokban a stressz mennyire ránk települt, talán ezt részben egymásban is generáltuk. Ez a felismerés áramütésként ért, és felrázott bennünket. Fogal-körömmel ragaszkodtunk saját kultúránkhoz, valósággal vakon éltünk eddig itt, s nem akartunk tudomást venni új környezetünk szépségeiről. Ebbe a kultúrába nekünk újra kell szocializálnunk, mint minden gyermeknek. Eddig 'csak sírtunk', mint egy újszülött, ám be kell látnunk, hogy az új 'családunk' lenyűgözően toleráns irányunkban, és sokkal türelmesebbeknek bizonyultak, mint mi, hiszen valószínűleg látták

„Munkába menet”

öntudatlan elszigetelődésünket. Szinte éreztük, ahogy a föld alá süllyedünk szégyenünkben. Idejöttünk, hogy megismerjünk egy másik kultúrát, ugyanakkor hirtelen a magunk önzőségével találtuk szembe magunkat. (...)

Visszamentünk a faluba, s megláttuk végre a szívből jövő mosolyukat, mely felénk irányult, és hirtelen minden átértékelődött. Ittlétünk egy új szakasza kezdődött el”.

Valószínűleg minden kutatónak el kell jutnia a terepen való léte során addig, hogy képes legyen kilépni saját kultúrája 'bűvköréből'. Amint nyitottan áll az előtűnő idegenséghez, a mássághoz, csodálatos kép tárul fel előtte, és elkezd „megtapasztalni a világot egy másik kultúra közvetítésével” (Simpson – Coleman 2003).

A beilleszkedésre illetve a befogadásunkra a dramaiak részéről nem kellett annyit várnunk, mint ahogy azt az első pillanatokban feltételeztük. Az emberek őszinte vendégszeretetet és nagy tiszteletet tanúsítottak irántunk. Ez már az első vacsora alkalmával bizonyosodott. Bár muzulmánok,⁷ és ennek megfelelően a férfiak a nőktől külön esznek, minket az étkezések alkalmával a férfiak invitáltak magukhoz. A férfiak a nyugati nőket Gambiában egyenlő partnernek tekintik (nyilvánvalóan akadnak kivételek, ám mi nem talákoztunk ilyennel).

Legkönnyebben a falu tárgyi kultúráját, képi világát fedeztük fel, melyeket fényképeken is rögzítettünk. Dramában tizenkét nagy-család lakik; melyek három-három generációt ölelnek fel. Egy compound⁸ házai kerítik körül a főző-kunyhót. A szegényebb családok házai kör alakú sárkunyhók, míg a tehetősebb családoké szögletes kőházak; a falufőnök családjának egyik házán még napelem is található (ennek eredetéről az alábbiakban lesz szó).

Tehát a tizenkét egység közepén egy-egy konyha található, melyek az asszonyok s lányaik közös területei, a délután kivételével – amikor saját földmogyoró-földjeiket művelik – egész nap itt vannak és főznek. Az udvaron található egy 'döglöde',⁹ azaz egy téglalap alakú, főleg fából készített pihenőhely, általában tetővel ellátva. Ezek képezik a családok belső udvarait, melyeket lakóházaikkal kerítenek be; nem is annyira a nagycsaládok közötti privátszférát szimbolizálva, inkább a tulajdonviszonyokat jelezve.

Lévén a közösség muzulmán, egy férfinak akár négy felesége is lehet, az anyagi helyzetétől függően. Minden feleségnek külön szobája van, melyben gyermekeivel lakik, a férjeik pedig minden nap más feleségüknél alszanak. Ha például négy felesége van egy férfinak, akkor az egyes feleségek minden negyedik nap alszanak férjükkel. Európai gondolkodásunk azt sugallhatja, hogy a feleségek közösségi viszonya feszült, ám tévedünk, mert legalábbis látszólag nagyon is kiegyensúlyozott barátnői közösséget alkotnak. („Látszólag” – hiszen a nyelvi akadályok miatt ezzel kapcsolatban a nőktől nem sikerült konkrétumokat megtudni, amikor pedig a férfiakról érdeklődtünk, biztosítottak bennünket a feleségeik harmonikus kapcsolatáról).

A falu utcákra és terekre van bontva. A központi téren áll a fiúk kunyhója. A serdülőkorú ifjak kiköltöznek az anyai házból, s négyen-öten alkotnak egy lakóközösséget. Ennek az a magyarázata, hogy a faluban nem tartják illendőnek, hogy a lassanként férfivá cseperedő fiúk az édesanyjukkal egy szobában éljenek. A lányoknak ezzel szemben nincs leány-házuk, hiszen ők, amint érettebbekké válnak, rögtön házasságra lépnek. (Ez egész Gambiára jellemző).

Draman alapterülete téglalap alakú, elülső és hátsó részén is található egy-egy kút, melyet még 1997-ben egy német erdészeti projekt keretében fúrtak. A falu hátsó szegletében található egy mecset, mely muzulmán vallásuk jelképe. Ötvennyolc éve épült, éppen, mint a falu maga. (Egy gambiai muzulmán falu három alapfeltétele: a mecset, a főző-kunyhó és a lakóház). A mecsetnek van egy külső körfolyosója, s egy körülbelül húsz négyzetméter területű belső része, ahova csak férfiak léphetnek be. Imádkozások alkalmával a nők a külső részen maradnak.

„Ma felvettem videóra az ötörai imádkozást a mecsetben. Csak az idősebbek voltak jelen, közülük sem mindenki. Azt hiszem, nem nagyon örültek nekem, ami persze érthető, de mindenképpen meg szerettem volna örökíteni a szertartást.

A férfiak bementek a mecsetbe, melyben pusztán egy kép volt a falon (mivel nem mehettem be, nem láttam jól), és nagyon szép szőnyeg volt leterítve, mely befedte az egész padlót. Sorba álltak, Bubbacar¹⁰ előttük helyezkedett el. A nők a kinti folyosóra terítették

Alakali, a falufőnök

műanyag szőnyegeiket, és ott sorakoztak fel. Elkezdtek kántálni és imádkozni. Az állandó mormolásuk finom üteme talán transzba is ejtette őket. Nagy nyugalmat árasztott az egész rítus”.

A közösséghez való közeledés jegyében mindazonáltal meg kell nyílnia egy működő kommunikációs csatornának. Geertz-öt idézve: „Kijönni valakivel idegtépő vállalkozás... Megpróbálni megtalálni azt az alapot, amelyen – mindig túlzó elképzeléseink szerint – kijöhetünk velük: ez az antropológia, mint tudományos vállalkozás. (...) társalogni velük (...) Innen nézve az antropológia célja az emberi beszéd világának bővítése” (Geertz 2001:206).

Megpróbáltunk beszélni velük, ami leginkább metakommunikációban fejeződött ki. Igaz, a fiatalabbak rendelkeztek egy körülből száz szavas angol szókinccsel, így hát egy érdekes játék kezdődött el. Idővel megértettük, mit akarnak közölni velünk vagy mutatni nekünk, és általában mi is sikeresen megértettük magunkat. Izgalmas volt szépen, lassan közelebb kerülni hozzájuk.

„Délután a ház előtti fadóglódnén¹¹ ültünk, Bintu elkezdett mutogatni nekünk: kezeit az arca felé, a szájához lendítette többször. Először azt hittük, fürdeni invitál bennünket, vagy arcot mosni talán. Kérdeztük is tőle, mire nagy nevetésben tört ki. Kiderült, hogy ebédre akar vendégül látni bennünket. Megzavart minket, hogy itt kézzel esznek, s emiatt másképp fejezik ki magukat, mint az európaiak, akik evőeszközt használnak étkezéseiknél”.

Délutánonként angolra tanítottuk a fiúkat. A lányok nem tudtak jönni abban az időpontban, mert nekik a vacsorakészítésnél kellett segíedezniük. Ám pár nap után a lányok és a kisebbek is kérték, hogy tartsunk nekik is órákat, sőt a feleségek is felkerestek bennünket. Lilla folytatta a fiúk tanítását, én pedig a kicsikkel foglalkoztam vacsora előtt. Próbáltam az ábécét megtanítani nekik, de inkább az együttlét, a közvetlen kommunikáció kapott hangsúlyt, mintsem a 'betűk világa'. Vacsora után a lányokkal volt Lilla, eleinte angoloztak, majd a lányok kérésére áttértek a matematikára. Az analfabéta lányok és asszonyok pedig a szobánkba jöttek, melynek falára felragasztottam papír-cetlikkel a betűket, és próbáltam azokat megtanítani nekik, néha szóban, néha írásban. Nem igazán ment, mindig mondták, ők a főzéshez értenek, de ehhez nem. Nyilván nehéz volt ennek a folyamatnak a lendületét fenntartani, hiszen nekik ez a szituáció teljesen új volt (például az asszonyok nem igen fogtak még a kezükbe tollat, így annak fogására is rá kellett éreznüik), hosszú időbe telt, míg sikerélményük lett. Ugyanakkor egyre inkább megismertük egymást, és ez az ismerkedési folyamat mindig fenntartotta figyelmüket illetve érdeklődésüket.

Egyre inkább megnőtt mindenki lelkesedése a tanulás iránt, ahogy teltek a napok, egyre nagyobb létszámban jöttek az órákra, sőt, Lillához a szomszéd falvakból is átjöttek fiúk. Ezek az órák kiváló alkalmak voltak arra, hogy közvetlenebb kapcsolatba kerüljünk az emberekkel, és személy szerint megismerjük tanuló-csoportjaink minden egyes tagját (ez a 4 csoportban átlagban 12 ember jelentett).

A lányok illetve a nők esti iskolája

„Ez az 'iskolázás' nagyon nagy hatással van rám, őszintén elgondolkoztatott. Hiába jártam sok-sok évet iskolába, most láttam meg az intézmény jelentőségét, és most hasított belém annak fontossága. És ezt ők tanították meg nekem. Töretlen lelkesedésükkel, tudásszomjukkal minden este jönnek, még, ha az előző napon nem is volt sikerélményük. Tisztában vannak vele, hogy az írás, a tudás mennyire fontos, és ez nagyon motiválja őket.

Ugyanakkor a tanítás másik oldalát is megláttam, hiszen most nekem kell átadni a tudásomat, ami nem is olyan egyszerű. Nagy az a felelősség, ami nyomja a vállamat. Különböző kérdések motoszkálnak a fejemben: vajon helyes-e, hogy elkezdtem őket írni tanítani, nem okoz-e ez feszültséget a közösségükön belül (igaz, ez az igény bennük született meg).

Már most látom, ez a pár hét nem lesz elég semmire, így felvetődik a kérdés, hogy nem bolondítom-e őket – és, hogy tulajdonképpen mit is várok az egészsőtől!

Az iskola nemcsak arra volt jó, hogy ezáltal megháláljuk Draman vendégszeretetét, hogy befogadtak minket, és mindent megosztanak velünk, hanem azt is megláttatta, hogy ezeknek az embereknek milyen nagy a tudásszomjuk. Kiderült, hogy a lányok járhatnak államilag finanszírozott általános iskolába, az állam ugyanis így módon igyekszik a férfi dominanciájú, muzulmán társadalmat egyensúlyban tartani

és egyenlő esélyeket biztosítani mindkét nemnek. Némelyik lány jár is a pár kilométerrel arrébb lévő iskolába, ám amint elkezdene nőiesedni, kiveszik őket az iskolából, mert a szülei félnek, nehogy egy iskolatárs fiúval 'összemelegedjenek', hiszen azzal szegénybe hoznák családjukat. Furcsa indok, mindenesetre ezt többen mondták. A fiúk iskoláztatása tandíjköteles. A dramaniak azt mondják, nincs pénzük a fiaik oktatására, és amúgy is tudnak mindent, ami kell. Az első ok kifogásnak hat, mert valóban jómódúak a falubeli családok, hiszen nem csak az alapvető létszükségleteik feltételei vannak meg: szép ruháik is vannak, egyes fiúk nyugati öltözkémben járnak (farmer, amerikai együttest ábrázoló póló stb.), szinte mindenkinek van biciklijé, egy-két motor is található a faluban, egyes házak pedig még árammal is el vannak látva.

Adatfelvétel ürügyén mindegyik családfővel beszélgettünk, így egyre több emberrel kerültünk érintkezésbe és a kölcsönös megismerés által egyre közelebbi viszony alakult ki az emberekkel. Míg az iskola által a fiatalabbakkal és a nőekkel alakítottunk ki egyfajta személyesebb kapcsolatot, addig a faluval kapcsolatos interjúk során az idősebb férfiakat ismertük meg.

Természetesen nehézségek is akadtak szép számmal. Egyik nap Alkalival (a falufőnök megnevezése, ők is így emlegetik) próbáltunk életútinterjút készíteni. Ám ez inkább csak egy próbálkozás volt, mert rájöttünk, hogy általános, nyitott kérdéseket neki sem lehet feltenni, tehát konkrét kérdések esetében kaphattunk csak válaszokat. Meg kellett tanulnunk másképpen kérdezni, mint ahogy azt az eddigiekben tettük. Bár az Alkalival

való beszélgetés során lényegesen új információkat nem sikerült megtudnunk, mégis nagyon tanulságosak voltak ezek az összejövetelek: az eddigi szerzett ismereteket sikerült biztosabb alapokra helyeznünk.

Egy másik alkalommal, amikor a falu Korán-ismerőjével akarunk interjút csinálni, Momodu jött tolmácsolni. Több mindent meg szeretnénk volna tudni: a rokonsági rendszerükről, a földművelési hagyományaikról, a vallásukról, a különböző generációk társadalmi helyzetéről illetve azok kapcsolatáról, továbbá a falun belül működő jogi szokásrendszerrel kérdeztük Bubbacart. A válaszok mindig nagyon rövidek voltak, ennek ellenére a kérdezz-felelek folyamat meglepően sok energia-befektetést követelt mindegyik fél részéről. Kérdéseink váratlanul érték, sokszor nem tudta, mire utalunk, illetve hova akarunk kilyukadni. Ahogy Geertz idézi Max Webert: „az ember a jelentések szötte hálójában függő állat” (Geertz: 2001: 196), számára minden teljesen egyértelmű a saját társadalmában; mivel benne él, belülről szemléli azt, és ez egyben gondolkodását is meghatározza, így önmagát illetve saját közegét nem látja 'kívülről'.

Az interjú kicsit mesterkéltné sikeredett, erőltetett volt, ellenben utána akárhányszor találkoztunk Bubbacarral, mindig egy újabb információt osztott meg velünk, sőt, sok esetben meg is mutatta a téma tárgyát, mélyről fakadó természetességgel. Így például, mivel megkérdeztük, mit termel az ő családja, ki érte a felelős, s a falut környező vidéken melyik az ő földje, egyszer körbevitt minket, s mindent szemléletesen bemutatott. Mintha egy élő múzeumban lettünk volna.

A falut körülbelül három-négy kilométeres sávban körülölelik a szántóföldek (melyeken kukoricát, földimogyorót, rizst és kölest termelnek) és a legelők, melyekre juhaikat, kecskéiket és szarvasmarháikat viszik ki.

A környező földeken gyönyörűen 'megkomponált' munka folyik. Minden családnál a családfő adja ki az utasításokat, hogy ki melyik földön, mivel foglalatostudják az elkövetkező héten. A nők délutánonként saját földimogyoró-ültetvényeiket művelik, a termés egy részét megtartják a száraz évszakra, a többit eladják, és az ebből származó pénzből ruhákat és más élelmiszereket vesznek. A férfiak feladata a köles, a földimogyoró, a rizs, a kukorica és egyebek (például a kusz, ami egy gabonaféle) szántása, gazolása, aratása. A rizsföldjeiket marhákkal szántják, a földimogyoró-ültetvényeket pedig samarakkal, mindkettőt két fiú végzi. A termés egy részét ők is eladják, s az ebből befolyó összegből tartják fent a családot: olyan élelmiszereket vesznek, melyeket nem tudnak termelni, és a technikai eszközöket is ebből szerzik be. A pénz egy részét apjuknak adják (tiszteletük jeléül), a maradékot pedig megőrzik, hogy a jövő szezonra tudjanak magokat vásárolni. Ez a rendszer működik a szomszédos falvakban is.

A fiatalabb fiúk feladata az állatok legeltetése. Dramanban volt három szellemileg sérült fiú, akiket ugyanúgy bevontak a munkába, mint egészséges társaikat.

A faluban volt egy 'boltos', akinek az 'üzlete' a szobájában működött. Ő mindig ott volt, és lehetett vásárolni nála egy-két dolgot, például cigarettát, cukrot. A lábai betegek voltak, kórosan vékonyak, így kezével ment, ha muszáj volt. Itt mindenkinek megvan a maga feladata, funkciója, és nincsenek a hátrányos helyzetűek úgy kirekesztve a közösségből, a hétköznapiakból, mint például Európában.

Ahogy minél több mindent láttunk és tapasztaltunk, annál több kérdés vetődött fel bennünk: a faluban lévő hierarchikus rendszerrel (feltételezve, hogy beszélhetünk ilyenről), vagy például a családon belüli viszonyokról.

Elkezdtek sorra járni a családokat, és beszélgettünk a legidősebbekkel. Lassan átláttuk, hogy ki milyen rokonsági kapcsolatban van egymással, hányan laknak egy háztartásban, és kik alkotnak egy compoundot. Ezen adatfelvételek alkalmával segítségünkre volt Degumeh (egy 25 éves fiú, a faluban ő tudott legjobban angolul), igaz, néha saját maga tolmácsolásának mondott ellent, s így kérdéseinket újra, átfogalmazva kellett feltennünk. Ez nehézkessé tette és lassította a folyamatot, azaz információk áramlását. A bennünk levő kételyekkel Momoduhoz fordultunk, aki nem volt serahuli, se dramani, ellenben a falu mellett, egy – németek által épített – erdészeti kempingben lakott, így napi érintkezésben volt a falubeliekkel. A velük kapcsolatosan felvetődött bizonytalanságainkat mindig el tudta oszlatni, hiszen nagyon jól ismerte őket, és bizonyos távolságból tudta szemlélni az embereket illetve a falut. Igazi antropológus is lehetne belőle, hiszen képes volt egyszerre kívülről és belülről is érzékelni a falu létét és annak viszonyait – éppen emiatt válhatott kapocsná a falubeliek és közöttünk.

Kirajzolódott egy 58 éves falu s annak története (megint új öltözékében láttuk környezetünket): Dramant egy család alapította, ők voltak Drammeh-ék. Anno egy nagyvárosban éltek, melyben tűz ütött ki, leégett mindenük, s idejöttek egy új otthon építeni. Azóta tizenkét nagycsaládba (compoundba) tömörültek. Erős a kötődésük közös őseikhez, illetve fontos számukra a közös leszármazás számontartása, mely egyfelől serahuli azonosságukat jelképezi, másfelől nagy kohéziós erőt gyakorol a közösségre, s harmadsorban kultúrájuk fennmaradása számukra ebben is megnyilvánul. Mindent egybevéve meglehetősen nagy az összetartozás-tudatuk.

Az említett muzulmán tradíciókhoz híven egy férfinak akár négy felesége is lehet. Hagyományaikhoz híven az első feleségüknek mindenképpen serahuli származásának kell lennie, és a többiek feleség is ebből a népcsoportból preferált, de elfogadhatóak a kivételek. Bizonyos mértékben tehát endogámoknak lehet őket nevezni, mivel a csoporton belüli házasság hagyományainak

megőrzésére törekszenek. A feleséget mindig a férj-jelölt apja választja, és ő az, aki egyben fizet is a feleségért, hálálul annak családjáért, hogy felnevelték. A nők házasság után a férjeikhez költöznek, a férfi közösségének lesznek tagjai, és serahuliként lesznek számon tartva a családban. A későbbiekben a saját önképük is eszerint formálódik. Míg egy serahuli férfinak esetlegesen lehet nem-serahuli felesége, addig egy serahuli lány kizárólag csak serahuli férfihoz mehet feleségül. Többek között emiatt is jobban örülnek egy fiúgyermeknek, hiszen az nem hagyja el a falut (lévén a közösség patrilokális), többet tud dolgozni, és hát, ne felejtjük el, hogy ez egy férfi-dominanciájú, muzulmán társadalom.

„Este Hadja és a lányok fel s alá rohangáltak, sürgölődtek, látszott, valami készülöben van, valami történni fog. És valóban.

Látogatóba jött Hadja vőlegénye, akivel az esős évszak végén össze fognak házasodni. Megdöbbenem. Ez a fiatal, mindössze tizenhat éves, gyönyörű lány nem lázad a tervezett esküvője ellen. Kimondottan kivirult, csak úgy sugárizik – örül választottjának. Azon tűnődtem el, vajon ő csak szerencsés-e, és párjával a szülei éppen valaki olyat választottak, aki közel áll a szívéhez. Vagy egyszerűen, mivel itt ez a szokás, el sem gondolkodik azon, hogy ez nem az ő választása. Ez a kérdés talán fel sem vetődik benne – hiszen gyerekkorától kezdve tudta, eljön majd ez az idő. Most úgy tűnik, örül, és nyílt szívvel áll jövődöbéljéhez.

... este beszéltünk Hadjával, és kiderült, hogy tényleg szerelmesnek érzi magát, ezért nem bánja, hogy a szülei választottak helyette.”

Gyakran előfordul elsőfokú unokatestvérek házassága. Ennek magyarázataként több verziót ismerünk meg: Mustafa szerint (aki az idősök összehívására jogosult) ez azért létező szokás náluk, mert ha egy családból származnak, kisebb kapcsolatukban a konfrontációs felület, hiszen ismerik egymást, ugyanazon elvek szerint nevelkedtek, illetve az is fontos, hogy a szülők ismerjék egymást. Alkali (a falufőnök) azt mondta, hogy mivel egy családból származnak, ezáltal tudják megőrizni vérüket, 'serahuliságukat'. Bubbacar (a falu Korán-ismerője, aki a fiataloknak tanítja a vallási alapokat és az arab nyelvet) vallási kérdésként értelmezte ezt a jelenséget, és azt mondta, hogy Mohamed is az elsőfokú unokatestvérehez adta a lányát. Szerinte ők emiatt őrzik ezt a muzulmán hagyományt. Különös volt szembesülni azzal, hogy nincs egységes felfogásuk ebben a kérdésben; magyarázataiknak egyetlen közös pontja volt, miszerint az unokatestvérek házasságának célja, hogy ezáltal védjék saját kultúrájukat.

Rögtön felvetődött a kérdés: mit jelent számukra az a serahuli kultúra, amit ennyire őriznek. Ennek megválaszolásában nem tudtak segíteni nekünk, senki nem tudta megfogalmazni, náluk ez abszolút implicit módon fejeződött ki. Figyelmesen kutattuk, milyen jellegzetességekkel bírnak, melyek megkülönböztetik őket a környező, más etnikumoktól. Ám, minél inkább a kultúrájuk mélyére próbáltuk ásni magunkat, annál közelebb éreztük magunkat annak felszínéhez.

Volt egy pár nap, amikor passzívan szemlélődtünk, és ezáltal valahogy egyre inkább belemerültünk mi is a kultúrájukba, azaz sikerült egy kicsit belülről látni a világukat, illetve, hogy milyen erők tartják fent a társadalmukat. Ez az időszak volt talán a kutatásunk szempontjából a leghatékonyabb, és ekkor kerültünk hozzájuk a legközelebb. Ez volt az az idő, melyre szükségünk volt ahhoz, hogy érzékeljük a világuk szemmel nem látható részeit is. Bizonyos távolságból szemlélve őket, próbáltunk az átéltekből tanulságokat leszűrni, azaz az émikus (belülről átél) illetve az étikus (kívülről szemlélt) kategóriákat egyensúlyba helyezni.

A következőkben arra fókuszáltunk, hogy mi a dramaiak sajátossága, mik azok a jegyek, melyekben eltérnek a szomszédos falvaktól. Ennek felfejtése igen nagy feladatnak bizonyult. „A kultúra globális megismerésére való törekvés mögött kifejeződik az aggály, hogy ha nem figyelek minden jelenségre, honnan tudhatom, melyik a 'lényeghordozó'?” (Boglár 2002:3)

Természetesen ökológiai környezetükhöz ugyanúgy alkalmazkodtak, mint a pár kilométerrel arrébb élő fulák, jólak vagy mandinkák; földművelési szokásaik, vallási beállítottságuk, viselkedési formáik, öltözködésük is mind megegyeztek.

Ami nyilvánvaló sajátosságuk volt, az a nyelvük, a serahuli nyelv. Sajnos, a hetek múlásával is csak kevés szót sikerült megtanulnunk, így nem kerültünk közelebb annak megismeréséhez, hogy a nyelvük által milyen képekben fejezik ki magukat. Figyelembe véve, hogy a nyelv komplex szimbólumrendszer, mely egyfajta levetülése az ember belső világának, nagyon sajnálatos, hogy nem mélyültünk el a nyelvük rejtelmeiben. Ez mindenképpen kutatásunk hiányosságának mondható. Mentségünkre szolgáljon, hogy a terepre való felkészülés ideje túl rövid volt ahhoz, hogy a nyelvük megtanulásába belefogjunk, s a náluk töltött öt hét sem volt erre elegendő.

A következő egyedi jegyre Momodu hívta fel figyelmünket, aki a falutól egy kilométerre lakott, és fula származású volt. Szerinte a serahulik nagyon jó kereskedők hírében állnak, éles eszűek és jómódúak. Az asszonyok arany fülbevalót viselnek (minél idősebb valaki, annál súlyosabban húzza le a fülét az ékszere); férjeik ezekbe fektetik pénzüket értékmegőrzés céljával.

Kutatásunk az előbbieket ellenére egy ideig stagnált, zsákutcában éreztük magunkat, mert nem találtuk kultúrájuk 'mozgatórugóját'.

„Tegnap este Osmannal és Omarral beszélgettünk. Mindketten azt mondták, hogy szeretnék Európába menni, hogy pénzt keressenek, ahogy ezt már többen is megtették a faluból. Mikor kérdeztük, mire kell nekik a pénz, csak annyit tudtak mondani, hogy egyszerűen kell, mert fontos. Furcsa, látszólag pedig mindenük megvan... legalábbis az ottani viszonyokhoz képest.

Kicsit úgy érzem, hogy a fiataloknak igényük volna jobban megismerni azt a világot, ami Dramanon kívül van, ám, mintha az idősebbek félnének ettől, s minden erejükkel igyekeznének meggátolni a fiatalokat, hogy kinyíljon a szemük a világra”.

A Dramanban jelenlévő társadalmi erők a különböző beszélgetések alkalmával mégis egyre inkább átláthatóbbá váltak. Felfedezni véltünk egyfajta kettősséget: erős hagyományőrzést az idősebbek részéről, míg a fiatal generáció részéről a külvilág megismerésének vágyát, az újdonságok és általában a különböző modernizációs elemek iránti kíváncsiságot. Persze, idehaza sincs ez másként, náluk azonban – úgy tűnik – még más mértékkel mérnek, és – legalábbis egyelőre – tudatosan szelektálják a fiatalabbak által behozni kívánt euro-atlanti újdonságokat, aszerint, hogy mi szolgálja a kultúrájuk fennmaradását, és mi 'csempészi be' a globalizációt.

Az oktatással kapcsolatos benyomásainkból a következőkre jutottunk: az idősek tulajdonképpen nem engedik a gyermekeiket iskolába, mintha attól tartanának, hogy szélesebb spektrumból szemlélik majd a világot, és így a továbbiakban már a falusi élet nem elégíti ki őket. Az öregek szinte rettegnek kultúrájuk feledésbe merülésétől. Nyilvánvaló, hogy amint a fiatalok több ismerettel rendelkeznének, veszélybe kerülhetnének ősi tradícióik, új dolgok érkeznének a közösségbe, melyek esetleg bomlasztanák azt. Dramanban megjelent a mobiltelefon, az egyetlen olyan eszköz, mely kimondottan csak egyvalakié, és csak egyvalaki használhatja – tehát ilyen szinten a közösségi szellem, a 'mindent megszünk elv' valóban kezd hanyatlani.

Ugyanakkor Dramanból többen mennek Európába, hogy pénzt kereshessenek – ezáltal részt vesznek a világ körforgásában. Azt gondolhatnánk, hogy ez a fenti elméletünknek ellentmond, de ha figyelembe vesszük, hogy akik Spanyolországban dolgoznak, minden hónapban hazaküldenek pénzt, és egy vagy két év múlva maguk is visszajönnek, akkor érthető, hogy az idősek miért adják erre áldásukat. Hiszen ez segíti mindennapi létüket, a pénzből sok mindent vehetnek, és ezzel képesek fenntartani magukat, Dramant, és mivel száz százalékos a hazajövetel aránya, ezért a közösség sem oszlik fel. Ezek a 'szerencsét próbáló' emberek hozzák magukkal általában a különféle modern technikai dolgokat. Ilyen például a napelem (ami mindenki szerint nagyon praktikus találmány), mely csak annál a két családnál található, akiknél az egyik férj volt Euró-

Momodu és Bubbacar az egyik interjú közben

Afrikai helykihasználás

pában. Bár felmerülhet az ilyen különbségek miatti társadalmi tagoltság kérdése, ennek azonban terepmunkánk rövidegsége miatt már nem tudtunk utána járni.

A falunak van egy videó-klubja, melynek felszerelése egy harminc centiméter átmérőjű tévéből és egy videó-lejátszóból áll. Az esténként rendszeresen vetített – főleg afrikai – filmeket mintegy nyolcvan-száz ember nézi meg; s bár a hang csak egy-két méteren belül hallható, így is az esték fénypontját képezi ez a közös program. Igaz, itt a közösség élményén van a hangsúly, s nem azon, hogy néma csendet követelve áhítattal nézzék a vetített filmet. Tehát ez a közösségbe behozott technika mégis összehozza a közösséget esténként.

„... míg egy technikailag fejlett civilizációból való ember kikapcsolódásképpen táborúzó köré ül a barátaival, s így a természet-közelség illúzióját teremti meg, addig egy természeti nép a hétköznapiaktól való eltávolodást modern technikai eszközökkel éri el”.

A modernizáció bejövetele és annak adaptálása kettős folyamat, bizonyos esetekben kieleződik a hagyomány és az új jelenségek találkozása, máskor ellenben simulekónyan egyeztetik össze ezeket a falubeliek. Ebben a témakörben még nagyon sok minden rejtve maradt előttünk, így ezt következő kutatásunk során kívánjuk megvizsgálni, és feltérképezni a folyamatot, mely több kérdést is felvet: mi alapján szelektálnak a különböző modernizációs elemek, és milyen mértékben adaptálódnak illetve épülnek be a serahulik tradicionális szokásrendszerébe, gondolkodásmódjába? Milyen új jelenségeket, értékeket, funkciókat kapnak a serahulik kultúrájában, felfogásában a külső hatások által közvetített kulturális elemek? Mennyiben változtatja meg ez a folyamat a serahulik önképét, mind közösségi, mind egyéni szinten? És nem utolsósorban: tudatában vannak-e az átalakulásuknak?

A kérdéseink itt vannak, a válaszok viszont ott, így mindenképpen vissza kívánunk menni több hónapra Dramanba. Öt hetes kintlétünk tulajdonképpen csak egy terepszemlének mondható, melyben alapismeretekre tettünk szert, megismertük az embereket, és talán sikerült meglátnunk átalakulásuk egy stádiumát.

„Mikor elérkezett az utolsó nap, arra gondoltam: miután elmegyek innen, az egész olyan lesz, mint egy álom. Felöltött bennem, vajon képes leszek-e mindent úgy visszaadni, ahogy történt. Bizonyára nem, hiszen én ott voltam, mások nem”.

Az egész terepmunka, melyben egyszer tombol a szél és elsodor, másszor elcsitul, időt hagyva a szemlélődésnek, olyan tapasztalatokat adhat a kezünkbe, melyeket máshol nem élünk át; ez maga az a folyamat, amikor az elméletből gyakorlat válik, s abból ismét egy teória születhet. Ennek feldolgozása (értem ezt egyéni illetve tudományos szinten) nem egy napba telik, de még csak nem is hetekbe...

Visszajövetelünk után pedig hatalmas felelősség rakódik ránk: mindent, amit láttunk, hitelesen kell visszaadnunk, így azt is, amit talán még fel sem fogtunk. „Ad hoc és ex post ügyről van szó. Csak akkor érted meg, mit csináltál (ha egyáltalán megérted), amikor már készen vagy...” (Geertz: 2003)

JEGYZETEK

- ¹ Gambia második fővárosának titulált város, lakossága 183.033 fő.
- ² Idézet a terepnaplómból. A későbbiekben az ebből való idézeteket dőlt betűvel jelzem.
- ³ A kulturális antropológia egyik módszere a résztvevő megfigyelés, mely során a kutató az adott közösséggel együtt él, tehát terepmunkát végez, és próbálja felfejteni a társadalmi viszonyokat, szervezeteket és azok kapcsolatát; E viszonylatok megismerésekor egyfajta 'belső kívülről' szerep betöltésére törekszik.
- ⁴ kulturális sokk: az idegen kultúrában eltöltött időszak feszültségekkel terhelt, hiszen a kulturális közeg megváltozik; a kulturális különbségek okozta stresszben, frusztrációban nyilvánul meg.
- ⁵ életsokk: a fizikai környezet mássága okozta nehézségek (éghajlat, táplálkozás, betegségek stb.).
- ⁶ Schumicky Lilla a kutatótársam volt a terepmunka során.
- ⁷ Nyugat-Afrikában a XVII. század végén kezdődött meg az iszlamizálódás.
- ⁸ Gambiában compoundnak hívják azokat a családi tömörüléseket, nagycsaládokat, melyek tagjai együtt laknak (általában három generációt ölel fel).
- ⁹ Az elnevezést kutatótársammal alkottuk.

¹⁰A falu vallási vezetője.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BABBIE, EARL

1989 A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Budapest: Balassi Kiadó.

BARTHES, ROLAND

1982 Authors and writers. In A Barthes Reader. Susan Sontag (szerk.) New York: Hill and Wang.

BOGLÁR LAJOS

1993 Akcióantropológia, avagy hol húzódnak a tolerancia határai. In Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa (szerk.): *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon*. Miskolc: Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék.

2002 Relatív viszonyaim... (Öninterjú). In: Magyar Lettre Internationale 2002 nyár, 45:2-7.

2003 Az adaptáció művészete. In: A.Gergely András (szerk.) Kulturális antropológia. Tantárgyi forrásanyag az Ember-, erkölcs- és vallásismeret tantárgyhoz. Budapest: MTA PTI – ELTE BTK – Veszprémi Egyetem. Illetve <http://mek.oszk.hu/01600/01668/01668.htm>.

CHAGNON, NAPOLEON ALPHONSEAU

2005 Yanomamö – a harcos nép. *Anthropolis* 2.1/2.2: 35-47.

FIRTH, RAYMOND

1983 *We, the Tikopia*. Stanford, University Press.

GEERTZ, CLIFFORD

2001 *Az értelmezés hatalma*. Budapest: Osiris Kiadó

2003 A tény után. In: A.Gergely András (szerk.) *Kulturális antropológia*. Tantárgyi forrásanyag az Ember-, erkölcs- és vallásismeret tantárgyhoz. Budapest: MTA PTI – ELTE BTK – Veszprémi Egyetem. Illetve <http://mek.oszk.hu/01600/01668/01668.htm>

MALINOWSKI, BRONISLAW

1967 *A diary in the strict sense of the term*. New York: Harcourt.

1972 *Baloma*. Válogatott írások. (Bodrogi Tibor szerk.). Budapest: Gondolat Kiadó.

RÉGI TAMÁS

2004 Egy lapon egy napom. Gyakorlat és elmélet kapcsolata kelet-afrikai terepmunkámban. *Anthropolis* 1.1: 100-107.

2004 Afrikai terepmunkáim néhány érdemi módszertani tapasztalata. *Kisebbségkutatás*. 13. évf. 3: 440-445.

RHYS-WILLIAMS, THOMAS

1967 *Field Methods in the Study of Culture (Study in Anthropological Method)*. New York: Rinehardt & Wilson.

SIMPSON, ROBERT – COLEMAN, SIMON M.

1998 Az antropológia felfedezése. In: A. Gergely András (szerk.) *Kulturális antropológia*. Tantárgyi forrásanyag

A falutábla